

Balogh Tibor

A szimmetria személyes és szociális struktúrái

A szimmetria—aszimmetria fogalmak használata, dichotómiája a lélektanban ket-
tős értelemben is hagyományosnak mondható. Egyrészt az emberi pszichikum szer-
veződésének *megnyilvánulási típusaként* beszélhetünk róla — s ennek önmagában
nagy múltja van: a „kezességtől” (melyikünknel melyik kéz ügyesebb, használhatóbb,
netalán közelesen egyforma értékű), az ezzel úgy-ahogy összefüggő féltekék közötti
viszonyig (a domináns és az alárendelt agyi félteke szerkezeti és funkcionális kü-
lönbségéig — aszimmetriájáig) bezáróan.

Másrészt *személyiségmegismerési, diagnosztikai eljárások* jónéhánya is jellemez-
hető e kategóriapár segítségével: csak a hevenyészett példa kedvéért: a Rorschach-
teszt — amelynek egyetlen „értelmes” konstitutív mozzanata a kétoldali szimmetria
— leolvasási, értékelési szempontjai közül éppúgy nem hiányzik a szimmetrikusság,
aszimmetrikusság firtatása, mint ahogyan szociometriai felmérések alkalmával is
lényeges kérdés annak konstatálása: rokonszenv-, ellenszenv-választásaink kölcsönösek
(azaz szimmetrikusak)-e, avagy sem.

De sokat ígérő lehet — ismét csak két aspektusból is nézve — esztétikai értékű
objektívációk létrehozását és befogadását kutatva annak rögzítése: a kész mű struk-
túrája — elrendezése szimmetrikus-e? S kinek-kinek mi kedvesebb inkább?

Azaz valamely műfaj belső formai hagyományai, a kor- és az egyéni stílus meg-
határozó jegyei mennyire vehemensen szólnak bele abba: egy zenei, képzőművészeti
avagy irodalmi alkotás szimmetrikus legyen-e, s ha igen, milyen fogások által garan-
tálva. A szimmetria időnkénti kultiválása esetenként ahhoz hasonló esztétikai kánonná
nöheti ki magát, mint az aranymetszés vagy a hármasság egység piedesztálra állítása.

Művészetpszichológusok a megmondhatóinak, hogy vajon az első látásra-hallásra
feltűnő szabályszerűséget megnyilvánító (s ennek egyik szimptomája sokszor épp a szim-
metrikusság) kompozíciók a kívánatosabbak és többre taksáltak, vagy ellenkezőleg: a
megtört, rejtett szimmetria, sőt a kérkedő aszimmetria az előnyben részesített.

Véleményem szerint a legtöbb, az emberi pszichikumot konstituáló elem és kap-
csolat, legtöbb lelki dinamizmus megközelítéséhez, tipologizálásához, értelmezéséhez
hasznos kategorizációs minősítés lehet a *szimmetria* és az *aszimmetria*. Nem véletlen
tehát, hogy — példának okáért — a szülő-gyermek kapcsolat (fejlődés- és pedagógiai
pszichológia), az elítéletesség (szociálpszichológia), a partnerválasztás (szexuálpszich-
ológia) sajátosságainak a leírása során újra és újra rábukkanunk az említett
fogalom-kettőre.

Ha a *szimmetria* fogalmának jelentését a meglehetősen konkrét „kétoldali szim-
metria” helyett általánosabb, absztraktabb képzetek mobilizálásával próbáljuk meg-

oldani, akkor szükségszerűen jutunk az „arányos”, „kiegyensúlyozott”, „összhangban álló”, „szép”, „nyugalmat, kötelmet kifejező”, tulajdonításokig, a „formai szigor”, „kényszer” minősítéshez. Ezzel szemben az *aszimmetria* fogalom kiváltképp az „önkényesség”, a „véletlen”, a „játékosság”, az „életteli”, „szabad” asszociációkat hajlamos magához vonzani.¹

Az emberi ismeretek szerveződését ellentétes értékek, tulajdonságok és tulajdonítások alapján való orientálódásunk jellemzi. Filozófiai szinten ezt pregnánsan emelte ki mások mellett *Platón*. Szerinte a jó—rossz, igaz—hamis, szép—rút artikulálja a valóságot. A mindennapi tapasztalatok igazolják: a jobb—bal, elől—hátról stb. mintegy elrendezési lehetőségekként működnek. Az érdemleges, mert konstitutív felosztások egyike a szimmetrikus—aszimmetrikus szembeállítás is.

A *kognitív lélektan* egyik reprezentánsaként számon tartott *Piaget* életműve és a *pszichoanalízis* első generációja kiemelkedő személyiségeként aposztrofálható *Jung* elméletépítése majdhogynem antagonisztikusnak ítéhető eltérés megnyilvánítója annyiban, hogy *Piaget* az egyensúlyt, *Jung* az egyensúlytalanságot kultiválja. (Előbbi tehát — besorolásom szerint — a szimmetria, utóbbi az aszimmetria kultiválója.)

Piaget szerint mindenféle viselkedés (külsőleg kifejtett vagy belsővé vált cselekvés) valamely szükséglet kielégítéséeként a szervezet újra-alkalmazkodását célozza. Az értelem olyan viselkedésformaként mutatkozik meg, amely belső és külső energiaszabályozást, érzelmi-indulati regulációt mint a megismerés elengedhetetlen velejáróját feltételezi. Az értelem *Piaget*-nál a viselkedés legrugalmasabb, ugyanakkor legtartósabb szerkezeti egyensúlya, alapvetően élő, eleven műveletek rendszere.

Mivel a műveletek gyökerei jóval a tudatos gondolkodás elé, a tulajdonképpeni cselekvésig nyúlnak, önmagukban s csoportosulataikban egyaránt olyan vonásokkal is bírnak, amelyek természetének megértéséhez össze kell őket vetnünk az észlelési és mozgásos szerkezetekkel.

Piaget-nál az észlelés a tárgyról, azok mozgásáról közvetlenül, kapcsolat révén szerez ismeretet, míg az értelem megismerő tevékenységére az alany—tárgy közötti kitérők, térbeli-időbeli távolságok beiktatása jellemző. Ez utóbbi szerkezetei azonban az észlelés és a gondolkodás egymással egyező szerveződési formáiban eleve létezhetnek. *Piaget* hangsúlyozza: az észlelési struktúrák fejlődnek. A csecsemők szenzomotoros „formái” pl. sem nem előtörténet nélküliek, sem nem statikusak — egymást követő differenciálásokból, integrálásból épülnek ki valamilyenné, hiszen szüntelenül igazodnak a helyzetekhez, próbálkozásokhoz, s eközben asszimilálódnak is.

Az észlelési szerkezetek egyensúlyi formái mások, mint a műveleti szerkezetben rejlők. Az utóbbiakat jellemző egyensúly egyszerre mozgó és állandó, a visszavezethetőséget garantáló. Az előbbieket egyensúlya viszont áthelyeződéses: valamely kapcsolat értékének módosulása az egész transzformációját vonja maga után.

E rövid összefoglalás talán képes volt megmutatni: mennyire átmeneti, időtartamát nézve egyaránt mulandó és improduktív stádium az egyensúly (a szimmetria) *Piaget* esetében.

Prigogine egy általános természetfilozófiai koncepció kidolgozásán fáradozva elvontabb szinten érinti ugyan az aszimmetria elismerésének a szükségességét, metodikailag azonban *Piaget* szempontjából sem elhanyagolható következő reflexiója. Az idő(beliség) és az örökkévalóság szembenállása problémájának eredetéről szólva *Prigogine* hangoztatja a „megtört szimmetriának” (az aszimmetriának) a jelentőségét. E fogalom az állandó, átmenet nélküli szimmetriára mint alapvető természeti törvényekben megfogalmazott örökségre utal. S egyben láthatóvá teszi az átmenet nélküli szimmetria állításának érvényességi problémáit. Hiszen a szimmetria időbeli megtörése, megghiúsulása érteti meg velünk a szimmetrikusnak — mint a fizika által régebben privilegizált tárgyaknak — a különös vonatkozásait. A korlátozott szimmetria a korábbi törvények által tagadott időbeliség irányjelzője, amely a „fogalmi fejlődést” is megengedi. Ezt a fejlődést azonban nem keverhetjük össze annak a

„fizikai fejlődésnek” a folyamatával, amely mintegy „magyarázni lesz hivatva” az irreverzibilis idő születését a reverzibilis fizikai törvények alapján.²

Másrészt érvényeseknek kell lenniük a Piaget által kreált teóriáknak filozófiai szinten is (mivel — kissé anekdotikusnak tűnő fogalmazással — azt mondhatjuk: ő valójában nem elsősorban a gyermekpszichológiának elkötelezett kutató volt, hanem olyan elméletépítő, aki ha a puhatestűek produkálni tudtak volna episztemológiai szempontból respekálható válaszokat, velük is beérte volna. Csakhogy a gyerekek vizsgálata nyújtotta a legtöbbet a tudás fejlődésének a vizsgálatában — feléjük fordult tehát...). Röviden: talán nem is elsősorban gyermeklélektanászként, hanem episztemológusként kell őt számontartanunk. Ilyetén működése során azt hangsúlyozta: a fejlődés szakaszosságának értelmezésekor érdemes azt a modellt kitüntetnünk, amely a már megszerzett tudásnak mint egyensúlyi helyzetet biztosító adottságnak a meghaladásáért, egy új egyensúlyi helyzet felé való elindulásként interpretálja a tanulási folyamatot. Tanulási paradoxonként említhetjük bármely fejlettségi (fejlődési) fokozat elérését. Ez Piaget-nál nyilvánvalóan az egyensúlyba hozás. Nem arról van szó persze, hogy ő eltekintene az aszimmetriától, az egyensúly felbomlásától, meghíúsulásaitól, hanem arról, hogy sajátos célszerűségi megfontoláshból aforisztikusabban, érintőlegesebben foglalkozik Piaget az egyensúllyal, mindig átmenetibbnek, alárendeltebb jelentőségűnek minősíti az aszimmetriát a szimmetriához képest.³

A nyomatékhasználat és hangsúlyozás aspektusából is alapvetően eltérő Jung személyiségkonceptiója. Jung 1916-ban bocsátotta útjára „Bevezetés a tudattalan pszichológiájába” című művét, melynek 4. fejezete a beállítottsági típus problémáit elemzi.⁴

A neurotikus esetek magyarázatát kereső, s ennek során koncepciót megfogalmazó freudi és adleri felfogást állítja szembe Jung; szerinte a két analitikust azonos tapasztalatok eltérő formulázása bírta rá arra, hogy egyikük a *tárgyat* ruházza fel meghatározó szereppel, míg másikuk az *alany*, a szubjektum determinatív mivoltát hangsúlyozza.

Jung szerint a tárgy befolyását felnövesztő Freud valójában az extravertió típusát méltatja, Adler pedig az introverzió típusát írja le. Ezáltal a nyílt, készséges, új helyzetekben önmagát könnyen feltaláló, kapcsolatépítésre képes személyiség állítatik szembe a habozó, zárkózott, tartózkodásra, rejtőzködésre hajlamos emberekkel.

A szembeállítás persze — alaposabban meggondolva — látszólagos dichotomizálás: tudniillik a szeretet nem pusztán ellentéte a hatalomigénynek, hanem mintegy árnyéka annak. Kiegészítő, „az életet lánggra lobbantó” ellentét tehát a freudi és adleri teóriát konfrontáló meditációnk eredményeként megjelenő konstruktum. Olyan vitakérdések simulhatnak el eme összedolgozás nyomán, mint pl. a nominalizmus/realizmus, vagy a spiritualizmus és a materializmus antagonizmusa, vagy akár a goethei, egymás ellen irányuló impulzusok (diastolé és systolé) differenciái. Vélhetjük: Jung elsimítja az imént felvillantott típusok eltéréseit. Valójában azonban nem ezt teszi. A mereven szeparált típusok ugyanis besorolásuk elégtelenségét demonstrálják:

— egyrészt azzal, hogy a típusokat megjelenítő individuuumok előszeretettel „egészítik ki” önmagukat azáltal, hogy házastársként olyan partnert választanak, akik a másik típus reprezentánsai;

— másrészt azáltal, hogy — s itt újra előjön Jungnál az „árnyék” metafora — az introvertáltban is él (akárha háttérben, fejletlen állapotban szunnyadva) az extravertált beállítottság (s ez fordítva is igaz).

Jung az iménti dialektikát — többek között — a következőkben summázza: „az introvertálnál a tárgy hatására egy kisebb értékű extravertió került előtérbe, míg az extravertálnál kisebb értékű introverzió lépett a szociális beállítottság helyére”.⁵

Végső soron tehát a jungi személyiségkonceptióban Freud és Adler úgy „simul egybe”, hogy a *tárgyi befolyás túlsúlyát* másként megnevező *extravertió* és az *alany befolyását* mint döntő mozzanatot érzékeltető *introverzió* az analitikus által az egy

személyben manifesztálódó két típus valamelyikét jelentékenyebbnek, s ezáltal a kettő viszonyát *aszimmetrikusnak* tünteti fel. Ily módon Jung nem zár ki, hanem szintetizál, nem egyeduralgkódó vonásról, hanem eltérő befolyással bíró jellemzőkről szól.

A tudat expanziója kettős: tartalmi kapcsolatba kerülnek a külvilág adataival, tényeivel (az így konstituálódó viszony az *ektopszichét* létesíti), s kapcsolatba kerül a tudattartam a „posztulált tudattalan” folyamataival is (az *endopsziché* formálódik ily módon).

Az ektopsziché átstrukturálódása az érzékelés és a gondolkodás eredménye. Az endopsziché viszont az érzés és az intuíció korrelátuma. Az érzékelés informál bennünket a létezőről: nem nevezi meg, pusztán megmutatja. A gondolkodás — az érzékelés kiegészítőjeként — a minemüségről tájékoztat — a létező formáját azáltal szavatolja, hogy nevet ad neki, majd elhelyezi a már megszerzett fogalmak körében.

Az érzés — mint a két inferior funkció egyike — érzelmi világnak, érzelmi reakcióink tartományát hozza létre azáltal, hogy értéket tulajdonít a dolgoknak. Ennek bemutatásakor Jung egy olyan, szükségszerűen aszimmetrikus viszonyt villant fel, amely jellegzetesen rávall emberképére. Azt írja: „Ha valaki tökéletesen gondolkodik, biztosan soha nem tökéletes érzéseiben, mert a két dolog egyidejűleg nem működik, akadályozzák egymást”.⁶

Az ötletet, megsejtést, előérzetet adó *intuíció* a vele teljessé váló viszonyulás-rendszerbe az időiséget viszi be.

Jungnál az Ego az akaratereő energiájával rendelkezik — s a gondolkodó típus esetében ez többnyire a gondolkodás felé irányul — az érzelmi értékek értelemszerű elhanyagolását eredményezve.

A másik, óhatatlanul aszimmetrikus feldolgozási ellentétet példázandó: az intuitív beállítottságú nem bibelődik a részletekkel, nem tapad a tárgyakhoz, szabaddá teszi magát a látványtól: a situáció egészét megragadva kreálja világát. Itt sem kerülheti el figyelmünket az aszimmetria: természetesnek kell ugyanis tartanunk azt — „Az érzékelő típus olyannak látja a jelenségeket, amilyenek, hiányzik belőle az intuíció, egyszerűen azért, mert a két dolog egyszerre nem működhet. Túlságosan nehéz lenne: az egyik funkció lényege kizárólagos ellentétben áll a másikéval. Ezért vettem fel őket itt mint ellentéteket”.⁷

Piaget a szimmetrikus pszichikumú embert valóságosnak, Jung illuzórikusnak tekinti. (Az is igaz persze, hogy Jungnál az animus—anima, vagy a külső—belső — s ennek reflektálása — mintegy egyensúlyba kerülni törekszik: utóbbira ilyképpen is utal Jung — „ha a külső tárgyat nem ellensúlyozza belső ellentéte, akkor gátálatlan materializmus üti fel a fejét, örült önteltséggel vagy az autonóm személyiség kihálásával társulva, mely utóbbi amúgy is ideálja a totális tömegállamnak”.⁸)

Spillman és Spillman 1991-es keltezésű tanulmányukban összegezték szellemes és találó megállapításaikat az ellenségkép kialakulásának motívumait és stációit vizsgáló meditációjuk eredményeiről. Szerintük szubjektív természetű, nem racionális gyökerű kiélezés során többek között a *mi* (pozitív) és a *mások* (negatív), nekünk jó, nekik rossz tömbjeibe soroljuk magunkat, illetve ellenségünket/ellen-ségeinket. Spillmanék evolúciós érveket is felvonultatva hangúlyozzák: „A kulturális evolúció kezdetével ... kialakult a *szokatlan iránti érdeklődés* is, meg a vele való megbirkózás képessége is. A szokatlant fenyegetőként is értékelhetjük, félelemmel és agresszióval reagálva rá, de értékelhetjük érdekesnek is, ez pedig nyilvánvalóan elege a köztiagy ősi reakciójának, illetve az agykéreg újabb keletű, immár nem reflexszerű válaszanak. Minden azon múlik, milyen elegendő tartalmaz az ellenségkép pusztán perceptuális, illetve magasabb kognitív komponenseket.”⁹

A szokatlant — azért is, mert más, mint mi — fenyegető, akár agresszióval illetendő, hozzánk képest ellenpólusként felbukkanó társadalmi percepcióját Koselleck meggyőző szemléjében érzékletesen tipologizálja és értelmezi.

Koselleck a hellén—barbár, keresztény—pogány, ember—embertelen ember kategorizálás értékpreferenciáiról és konkrét társadalmi kontextusairól értekezik. A

felsorolt aszimmetriák szemantikai strukturálódásának legfontosabb tulajdonsága szerinte az, hogy a párok egyik komponense esetében nem esik egybe az önmegjelölés és az idegenek által alkalmazott elnevezés. (Az *anya—apa* pl. olyan univerzális jelölőpár, amelyet azok is elfogadnak, használnak, akiket illet, az *anya—tata* viszont olyan aposztrófálás, amelyet az érintettek dehonesztálónak, pejorativnak érezhetnek.)

Koselleck úgy véli: a kölcsönös elismerést lehetetlenné tevő számtalan ellenfogalom bukkan fel a történelemben. Ezek esetében az idegen meghatározása „nyelvi kifosztást jelent, gyakorlatilag pedig felér egy rablással. Ekkor beszélünk aszimmetrikus ellenfogalmakról. Ezek ellentéte egyenlőtlen szembenállást fejez ki”.¹⁰

Koselleck három említett fogalom-párja le kívánja fedni az aktuális emberiséget: totalizációs igényű tehát. Bemutatásuk során a szerző nem a történelmi miliő sajátosságait óhajtja felvillantani — legalábbis immanens célja nem ez —, inkább az argumentáció jellemzőire koncentrálnak. Strukturális feltárása során a *hellén—barbár* szembeállításról ezt mondja: a „hellén” ma már csak tipikusan történelmi jelölésként, egy konkrét nép megnevezéseként funkcionál, míg a „barbár” mostanság is általánosabban használt. Annak idején azonban nem pusztán nem-görögök, hanem egyszerűsége miatt érthetetlen beszédük, gyávaságuk, tanulatlanságuk stb. miatt voltak idegenek a barbárok. Platón pl. a hellének barbárokkal történő elegyedését elfajulásnak ítélte, jogosnak állítván a természet által szükségszerűvé tett harcot ellenük. Arisztotelész hasonló véleményének adott hangot.

Etnocentrizmus megnyilvánulásával van dolgunk: a természet artikulálja ugyanis az idegenek olyatén lebecsülését, amely később fel-felbukkan az etnikai, a rendi, a nemzeti vagy az állami cselekvési közösségek egyszerű duális kódolásaként. A barbárok és a hellének kulturális szintje aszinkron volt, a két kategória által kialakított antitézis persze (Nagy Sándorral kezdődően) átalakult: hellén lehetett mindenki, aki beszélt a görög nyelvet, s ezáltal is műveltnek ítéltetett, szemben a műveletlen barbárokkal. A szembeállítás elveszítette tehát közvetlen politikai funkcióját.

A cinikusok értelemszerűen fordítottak a bemutatott kategóriák értelmezésén: ők a természetben élő, civilizációtól távoli embereket állították piedesztálra. (Folytatóikként gondoljunk a „nemes lelkű pogányok”-ra, a „jó vadember”-re — a jezsuiták és a felvilágosítók frazeológiájára.) Cicerónál pedig a kettősség triáddá szélesült: a rómaiak, hellének, barbárok hármasává.

A keresztények megjelenésével a hellén—barbár dualitás idejétmúlttá vált, tudniillik a keresztények merőben új szemantikai szerkezettel hozták létre ellenfogalmaikat. Antitézisként ez Pál apostol leleménye, aki hívókról és hitetlenekről beszél — a hitetleneket a kegyelemnélküliséggel és a hamisság által fogollyá tettek minősítéssel illetvén. Az ő kirekesztése felettébb markáns és dehonesztáló: aki el akarja kerülni az örök kárhozatot, annak kereszténnyé kell lennie szerinte. Elrendezése — eltérően a hellén—barbár beosztástól — nem térbeli, hanem időbeli: aki a jövőre, az új világra apellál, az kereszténnyé válik.

A keresztény hit terjedése révén a többistenhívő hellének pogányok lettek; a hellén szonimájja a hitetlen. A *barbár* és a *hellén* konvergál. Ugyanakkor az átmenet minden további nélkül lehetséges. Egyfajta sajátos misszió eredményeként lehetősége szerint mindenki keresztény; s miután csakugyan keresztény lesz, pogányságához többé nem térhet vissza, eretnekké viszont válhatik... A kereszteshadjáratok folyamánként a pogány mint par excellence rossz „nemességre” is szert tehet, épp azért, mert valaha pogány volt ugyan, de megtéríthető.

A kereszténység fogalomépítése spiritualizálás is: a világi ember ellentette a keresztényt, aki Gergely érvelése alapján a „király” címmel egyedül illelhető adekvát módon.

A modern keresztény tapasztalat bizonyos fokig megtöri a spiritualizálást, lazít a transzcendáláson — e világot elutasítja, egyszerűsége igényt is tart rá.

Koselleck azt állítja: a görögök és a barbárok, a keresztények és a pogányok konfrontáltatása az emberiséget, az emberi nemet totalitásként dichotomizálta. Az

emberiségnek mint az ember—nem-ember, felsőbbrendű és alsóbbrendű ember szétválasztása és szembeállítására viszont politikai beágyazottságú megkülönböztetés. Használhatóságát Amerika felfedezése, a Föld globalitásának a perceptualizálása engedte meg — más-más vallások térfoglalása miatt is a „földi istenek” léptek elő mint a történelmi folyamatok hiposztazált cselekvő alanyai. Mondhatjuk tehát: az „emberiség” immár politikai fogalom.

Uralkodó vallás hiányában az ésszerűnek és erényesnek tekintett ember eltérő mintázataként mutathatjuk be a nem-embert: pl. gépként. Ennek a metaforának az interpretációja a polgári viszonyoknak hála kizsákmányolt és működtetett (dolgoztatott) ember és az őt megfizető individuum közötti eltérést demonstrálhatja. Az emberiség itt az elnyomottakkal lesz azonosítható.

A „felsőbbrendű ember” jelölés az antik hőskultuszban jelenik meg, ám a keresztényekre alkalmazva új, immár vallási tulajdonításra tett szert: Luthernél főnévvé lett az „übermenschlich” — felsőbbrendű, mert istenhívő és keresztény szubjektumot aposztrofál. A Sturm und Drang mozgalom a *felsőbbrendű* embert embertelen emberként negligálja, s a Napóleon-kultusz érája után ez a mentalitás nyilvánul meg pl. Goethénél is, aki a felsőbbrendű embert a nem-embernek felelteti meg: tudniillik szerinte mindkettő istentelen és világtalan. Marx a jövő „totális emberére”, Dosztojevskij pedig a „teljes emberre” apellál.

Az „Übermensch” igazi karrierje Nietzschének hála köszönt be: ő célként nem az emberiséget, hanem a felsőbbrendű embert tételezi. Eme paradigma alapján koncepcionálhatja a német nemzetiszocialisták mozgalma az alsóbbrendű ember kiirtását. Látszólag tudományos axiómák mentén (testi, fizikai tulajdonságok, faj- és jellegspecifikumok) olyan nyelvi manipulációnak lehetünk tanúi, amelyek az árja, illetve nem-árja szembeállítást igyekeznek verifikálni.

Koselleck három antinómiája a megismeréstudomány, a viselkedés előrejelzése és értékelése aspektusából legalább annyira fontos, mint pl. a történelemfilozófia, a politológia, az etika szempontjából. Dichotómiák, sémák nélkül elméletileg talán, gyakorlatilag bizonyosan nem élhetünk. A kérdés „mindössze” az: aszimmetriáink kizárják-e, avagy legalább némileg engedik-e élni a toleráns, együttműködésre kész emberi kapcsolatokat.

A már csak rövideje miatt is hevenyészett módon bemutatott, s inkább csak vázlatolt problémamegközelítések (Piaget és Jung, másrészt Koselleck) talán jelzik és meggondolandóvá képesek tenni ama meggyőződésemet, amely szerint a lélektanban is releváns a szimmetria—aszimmetria kulcsfogalom-pár használata: értelmes és értelmezendő szembeállítást és jellemzést tesz lehetővé.

JEGYZETEK:

- 1 Weyl, H.: Szimmetria. Gondolat, Budapest, 1982.
- 2 *Prigogine, I. — Stengers, I.*: Entre le temps et l'éternité. Fayard, Paris, 1989.
- 3 *Juckes, T. J.*: Equilibration and the Learning Paradox. Human Development, 1991, 34, 261—272.
- 4 *Jung, C. G.*: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- 5 Uo. 110. o.
- 6 Uo. 21. o.
- 7 Uo. 27. o.
- 8 *Jung C. G.*: A szellem szimbolikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 16. o.
- 9 Spillmanék 1991-es írását vö.: *Spillman, K. R. — Spillman, K.*: Ellenségkép és konfliktuscusuzamlás. Magyar Tudomány, 1992, XCIX, 98—102.
- 10 *Koselleck, R.*: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti—tipológiai szemantikája. Jászöveg Műhely Kiadó: Budapest, 1997, 8. o.